

DOI: 10.18524/2519-2523.2019.14.187126

УДК 94(477.5)-058.232.6 «19»

**CONTRIBUTION OF THE MILITARY TO THE STUDY OF THE HISTORY
OF COSSACKS IN THE TERRITORY OF SOUTH UKRAINE IN THE
SECOND HALF OF THE XIX - IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY**

Oleksandr Muzychko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

Ph.D (History), Associate Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University 2,

Dvoryanska Str., Odesa, 65082, Ukraine

sandro06@ukr.net

The purpose of this article is to study how officers of the army of the Russian Empire of the Odesa Military District explored and popularized the history of the Cossacks in the early twentieth century. Our task is to establish the circle of these individuals, establish the relevant facts of their biographies, compare views on the Cossacks and approaches to popularizing historical facts, identify the factors that influenced the cognition process, correlate their views with modern approaches and update the experience of history. The interest on the part of the military in the history of the Cossacks was recorded by us in almost all the main centers of the development of historical thought in Ukraine (except Kherson and Elisavetgrad). It is concluded that the attention of military historians was attracted by various Cossack troops, but mainly Ukrainian, Zaporozhye, and Russian, Don. The main motive for the officers to study the history of the Cossacks was not only scientific, but also the task of educating the patriotism of the military. The great historian of the Cossacks, the representative of the neo-romantic, populist movement in the historiography of D.I. Yavornitsky. All authors perceived the various groups of the Cossacks as branches of a single family of Cossacks. But the works of P.N. Andrianova and A.G. Avchinnikov contributed to the formation of the image of the Ukrainian Cossacks as a unique historical phenomenon, which was different from the Russian Cossacks. The texts of the officers expressed a whole range of assessments of the history of the Ukrainian and Russian Cossacks, but apologetization, that is, the protection of Cossacks from a negative historiographic tradition, generally prevailed. The authors made a lot of efforts to combine loyalty to the Romanov dynasty and the freedom-loving Cossack freemen.

Keywords: Southern Ukraine, military, army, historiography, Cossacks, Cossacks study.

Олександр Музичко

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

Кандидат історичних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

sandro06@ukr.net

ВНЕСОК ВІЙСЬКОВИХ У КОЗАКОЗНАВЧІ СТУДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Метою цієї статті є висвітлення процесу дослідження та популяризації на початку ХХ ст. історії козацьких формувань представниками офіцерського складу армії Російської імперії, які служили у полках, що дислокувалися на території Південної України (Одеська військова округа), або перебували тут у відставці. Нашим завданням є намітити коло цих осіб, встановити відповідні факти їх біографій, порівняти погляди на козацтво та підходи до популяризації історичних фактів, виявити чинники, що впливали на процес пізнання, співвіднести їх погляди з сучасними підходами і загалом актуалізувати тогочасний досвід.

Ключові слова: Південна Україна, військові, армія, історіографія, козаки, козакознавство.

Впродовж століть Південна Україна займала важливе геополітичне положення на мапі Євразії, була об'єктом запеклої дипломатичної боротьби та ареною військових зіткнень. Це зумовило велике значення у різних галузях розвитку місцевого соціуму військового чинника на усіх етапах історії аж до сучасності. Одним з помітних місцевих символів та компонентів історичної пам'яті є козацтво. Тисячі одиниць наявної козакознавчої літератури, проте, не закривають можливостей для виявлення нових граней козацької проблематики, зокрема, й в історіографічному її аспекті. Деякі теми виглядають логічно вже з огляду на саму постановку питання, як та, що висунута нами у цій статті, адже, вочевидь, козаки мали привернути увагу військових як об'єкт зацікавленості та виховного ідеалу воєнної звитяги.

Метою цієї статті є висвітлення процесу дослідження та популяризації на початку ХХ ст. історії козацьких формувань представниками офіцерського складу армії Російської імперії, які служили у полках, що дислокувалися на території Південної України (Одеська військова округа), або перебували тут у відставці. Нашим завданням є намітити коло цих осіб, встановити відповідні факти їх біографій, порівняти погляди на козацтво та підходи до популяризації історичних фактів, виявити чинники, що впливали на процес пізнання, співвіднести їх погляди з сучасними підходами і загалом актуалізувати тогочасний досвід, адже справа дослідження та популяризації історії козацтва у сучасній Південній Україні й сьогодні є перспективною. Як слушно зазначав класик української воєнної історіографії Лев Шанковський: «Без воєнної історіографії, тобто без вивчення багатогранних процесів, що проходили у воєнно-історичній науці, не може бути і модерної воєнної теорії. Існує органічна єдність у розвитку воєнно-

історичної науки: тісний зв'язок сьогоденного стану з минулими етапами, і власне цей зв'язок розкриває наука воєнної історіографії. За допомогою науки воєнної історіографії, модерна воєнна теорія черпає досвід воєнної науки в минулому і використовує її для сучасного» [26, с. 69].

Джерелами для написання цієї статті були передусім праці військових-істориків, актові джерела (переважно послужні списки, що уточнюють час їх перебування на території Одеської військової округи) та деякі дотичні матеріали. Внесок окремих соціальних та фахових груп у козацькі студії загалом є нерозробленою галуззю козакознавства. До того ж, це накладається на ігнорування доробку російсько-імперських діячів, котрі світоглядно не належали до української історіографії, хоч територіально можуть бути цілком до неї зараховані [9].

Тому не дивно, що історіографічна база нашої статті є вузькою. Нами враховано статті, що присвячені певним персонажам нашої статті, хоча, як у якісній статті дніпровського історика М.Е. Кавуна, не йдеться прямо про козакознавчий доробок [14]. Деякі статті містять цікаві факти щодо біографій героїв нашої статті [10; 17].

До важливих передумов звернення представників військових до козацької тематики належали такі явища: 1) загальне зростання військово-історичної науки на початку ХХ ст. у Російській імперії, що втілювалося у заснуванні відповідних товариств (головне значення мало заснування у 1908 р. Одеської філії (відділення) столичного Військово-історичного товариства), часописів, читанні лекцій, написанні історії військових з'єднань тощо; 2) існування в історичній пам'яті населення Південної України козацьких традицій, зокрема, у генеалогічних традиціях місцевого дворянства, нащадків української козацької старшини; 3) усталений підхід у військовій педагогіці, згідно якому викладачі широко використовували історичні приклади; 4) дислокація на території Одеської військової округи полків донських козаків та кубанців. Молоді представники цих козацьких станів навчалися й у цивільних закладах Південної України, зокрема, університеті в Одесі.

Перше звернення південноукраїнського військового до козакознавчої тематики фіксуємо на самому початку ХХ ст. Йдеться про постать та працю морського офіцера Петра Івановича Белавенеця (1873 – 1932), представника відомого роду дворян, військових. Зокрема, батько Петра Івановича Іван Петрович був не тільки морським офіцером, учасником Кримської війни, але й видатним військовим навігатором, астрономом, метеорологом. Сам же П.І. Белавенець відомий передусім як один з перших істориків російського флоту, військовий геральдист, вексилолог, музеолог. Служба П.І. Белавенеця розпочалася на кораблях Чорноморського флоту, де тривала до 1910 р., з перервою у 1905 – 1906 роках, коли він брав участь у війні між Російською та Японською імперіями, майже рік був у полоні. Після 1910 р. все його життя пов'язано з Петербургом. На

П. І. Белавенець

початку ХХ ст. він здобув освіту у Петербурзькому археологічному інституті, а пізніше в аналогічному Московському закладі. Відомий П.І. Белавенець був і своєю громадською діяльністю у галузі історичної пам'яті. Наприклад, за його ініціативи з Миколаєва до Севастополя у 1902 р. було перенесено пам'ятник авторства М. Мікешина (встановлений у Миколаєві у 1874 р.) герою оборони Севастополя під час Кримської війни матросу І. Шевченко. Такий випадок перенесення історичного пам'ятника у меморіальній практиці Південної України до 1917 р. був унікальним. П.І. Белавенець був членом Комісії Музею Севастопольської оборони. Все це перетворило офіцера на особу, котра створювала своєрідний «місток» між історичною та військовою царинами знань. Серед численних наукових товариств, членом яких був П.І. Белавенець, варто згадати Одеське товариство історії і старожитностей.

Своє ставлення до важливості знання історії вчений висловив у до-тепній максимі: «Якщо незнання закону не є виправданням злочинцеві, то незнання своєї історії тим більше не може служити виправданням для тих, хто відповідальний за керівництво історичною Вітчизняною справою. Я навіть більше скажу: «незнання Вітчизняної історичної істини, для Державного діяча є однозначно злочинно за тими шкідливими наслідками, що сталися внаслідок цього незнання» [6, с. 1].

У 1901 р. П.І. Белавенець видав історичний нарис про місце міста Очаків у військовій історії. На перших сторінках книжки дослідник коротко висвітлив походи українських козаків на Очаків. Автор зобразив козаків грізною силою, що доходила повз Очаків до Кафи. Відзначив він і важливість дій козацького флоту під керівництвом А. Головатого у вирішальній кампанії 1788 року [7, с. 26].

В узагальнюючій праці з історії флоту Росії дослідник приділив увагу й козацтву [6, с. 40 – 46]. П.І. Белавенець згадав про діяльність князя Д. Вишневецького, морські походи козаків на чайках, та навів їх докладний опис «Опису України» Г. Боплана. На його думку, спосіб ведення морського бою козаками був аналогічний тому, що існував у києво-руський період. У цьому плані він продемонстрував значно більшу стриманість та обережність у висновках як А.О. Скальковський, який не відкидав версії про те, що козаки розпочали морську діяльність ще у ХІ – ХІІ ст. тільки під «іншим іменем (хозарів, касогів)» [23, с. 163]. Книга П.І. Белавенця містила низку ілюстрацій: козацької чайки за Г. Бопланом, зображення групи козаків на козацькому кораблі на прапорі кінця ХVІІІ ст., що зберігався в Ермітажі, зображення з гравюри ХVІІ ст. нападу П. Сагайдачного на Кафу та відтворення кількох ілюстрацій з твору Д. Яворницького. Проте, концептуально П.І. Белавенець розійшовся з Д.І. Яворницьким. Д.І. Яворницький не приховував темні сторони козацького побуту, але підкреслював, що це не вливало на військову діяльність і взагалі не мало системного явища, до якого б можна було звузити феномен козацтва [27, с. 239-240]. Офіцер же у душі «катерининського маніфесту» 1775 р. вважав, що козацтво не було чіткою державною організацією з політичними цілями, його метою був тільки грабунок, а не встановлення усталених торгівельних відносин,

договорів і т.п. [6, с. 41]. У відповідності до цього погляду, П.І. Белавенець вважав, що козацтво не змогло заснувати надійну твердиню на чорноморському узбережжі.

Першим з одеських військових до козакознавчої тематики звернувся підполковник, а з 1909 р. полковник, Володимир Михайлович Черемісінов (1875 р. – ?). Перші два десятиріччя ХХ ст. його життя пов'язано з Одесою, де він служив у штабі Одеської військової округи, у період Великої війни та Української революції командував 58-м піхотним Празьким полком, служив на Румунському фронті, присягнув Українській державі гетьмана П. Скоропадського. Очолював Військово-історичну комісію зі збирання та вивчення документів Великої війни колишнього Південно-Західного та Румунського фронтів Одеського окружного комісаріату військових справ, а потім військово-історичну комісію у складі Добровольчої армії. У 1920 р. – емігрував до Югославії. У нарисі 1902 р. про історію військових операцій між Дніпром та Бугом, що раніше була прочитана як лекція офіцерам Одеського гарнізону, В.М. Черемісінов згадав про походи козаків на Очаків [24, с. 4].

В.М. Черемісінов

Більшу увагу козацтву В.М. Черемісінов приділив у нарисі про долю Одеси в період війн, що вела Російська імперія. Найцікавішим концептом, який тільки один раз вжив Д.І. Яворницький у своєму широковідомому трьохтомнику і не згадав в «Історії Нової Січі» А.О. Скальковський, була «партизанська війна козаків», про яку багато разів згадав В.М. Черемісінов [25, с. 3]. Автор вважав, що козаки мали перевагу над своїми противниками татарами за рахунок кращої зброї та вправності у володінні рушницею, шаблею та списом [25, с. 4]. Праця містила докладний опис участі запорожців у війнах Російської та Османської імперій кінця XVIII ст., зокрема, взятті Хаджибею [25, с. 7-14]. Хоча праця офіцера базувалася на раніше опублікованих працях, зокрема, А.О. Скальковського, важливим було те, що після її прочитання читач мав можливість переконатися у важливості козацького чинника у заснуванні Одеси. Це враження закріплював й один з перших висновків книжки: «перші сторінки військової історії Одеси накреслені хоробрими представниками доблесного запорізького козацтва» [25, с. 157].

Від 1906 р. в Одесі було започатковане видання військової періодики: часопису «Русский воин» та альманаху «Родина». На їх сторінках серед іншого висвітлювалася й козакознавча тематика. По-перше, українська тематика була втілена у белетристично-прозовому та поетичному жанрах. По-друге, у деяких статтях козаки згадувалися у контексті загальних питань. Так, М.М. Португалов згадав про морські походи козаків у своєму нарисі історії російського флоту [21, с. 390].

Головне ж значення мають статті спеціально присвячені історії козацтва [18; 20]. Найбільше уваги в «Русском воине» приділялось історії донського козацтва. Головним автором з цієї теми був П.М. Рвачев. Початком козацтва, першим козаком, автор вважав Євпатія Коловрата

середини XIII ст., легендарного борця з монголами. П.М. Рвачев зображував процес виникнення козацтва як стихійно-народний, але підкреслював неоднорідність козацької маси, їх різну мотивацію переходу до козацтва. Він відзначав, що першим козацьким військом було Дніпровське, Запорізьке [19].

П. М. Андріанов

Найактивнішим військовим істориком Одеси на початку XX ст. був Павло Маркович Андріанов (1877 – 1918). Напевно, він був уродженцем Миколаєва. Випускник Миколаївської академії генерального штабу у Санкт-Петербурзі. У 1912 р. дослужився до звання полковника. У 1917 р. отримав звання генерал-майора. Тривалий час він викладав військову історію в Одеському військовому училищі. Брав участь у Першій світовій війні, кавалер Георгіївського хреста. Служив в армії гетьмана П.П. Скоропадського. Був секретарем, найактивнішим членом, Одеського відділення імператорського військово-історичного товариства. У травні 1909 р. П.М. Андріанов виступив головним організатором подорожі членів Одеського відділення під керівництвом катеринославського історика Д.І. Яворницького по місцевостям Придніпров'я, де колись буяло козацьке життя.

Внаслідок сильних вражень від побаченого та спілкування з корифеєм козакознавства П.М. Андріанов написав статтю про запорізьких козаків, що відкрила грудневий номер 1910 р. провідного наукового військового видання Російської імперії «Военный сборник» [3]. Безпосереднім приводом до написання статті був імператорський наказ від 8 серпня 1910 р. про надання трьом Ейським полкам Кубанського козачого війська найменування «Запорізьких». У наступному році у випуску одеського альманаху «Родина» П.М. Андріанов опублікував значно розширений варіант статті [4]. Здавалося б, популярний характер одеського альманаху мав би спонукати автора спростити структуру та виклад, але саме одеський варіант статті був краще структурований на пронумеровані та озаглавлені розділи, яких не мав одноцільний текст у «Военном сборнике».

Назва першого розділу намічала дихотомію: «Заслуги та гріхи запорожців». В обох варіантах статті автор у російськомовному тексті писав слово «Сич», а не «Сечь», тобто використовував український варіант. До заслуг українських козаків він відносив боротьбу з кримськими татарами (текст у «Военном сборнике» містить порівняння морських походів запорожців з походами давньоруських князів); допомога козаків українцям скинути польське ярмо та приєднатися до Московського царства. Водночас, гріхи козаків зводились до участі запорожців у діях проти Московії, передусім, часів повстання І.С. Мазепи. Проте, у стилі, який апробував ще С. Дівович, одеський офіцер апологетизував козаків, мовляв, такі були складні обставини часу, таке часто траплялося в історії в усіх народів, або й просто козаків ошукали і т.п.

Якщо у нарисі у «Военном сборнике» П.М. Андріанов обмежився описом військово-політичних подій, то в одеській статті він присвятив другий розділ устрою та побуту козаків на Січі. Найважливішим виглядає чітке твердження, що висунув П.М. Андріанов у 1911 р., у розпал столипінської українофобської реакції, про те, що головним чином населення Січі складали українці (вжите саме це слово у тексті). У третьому розділі П.М. Андріанов описав військову діяльність козаків. Вочевидь, головним джерелом для одеського автора була класична праця Д.І. Яворницького. У четвертому розділі автор висвітлював постаті найвидатніших провідників козацтва: Д. Вишневецького, П. Сагайдачного, І. Сірка та ін. У висновку П.М. Андріанов ставав на суто народницьку точку зору, згідно якої позитивність, прогресивність, певного явища, в даному разі козаків, визначалася тим як закарбувався образ цього діяча чи явища у народній пам'яті, що відбита передусім у фольклорі. Тому він зауважував, що народ виніс свій вирок: позитивний для козаків, вважаючи їх своїми захисниками.

У столиці краю, який передусім ототожнювався з козацькими традиціями, Катеринославі (недаремно в українській інтелектуальній традиції це місто має усталену назву – Січеслав, що, на жаль, так і не стала офіційною через спротив українофобів) головною постаттю серед військових, істориків козацтва, був підполковник, член Імператорського Петербурзького Військово-історичного товариства, Катеринославського губернського статистичного комітету та Катеринославської вченої архівної комісії Олександр Григорович Авчинников (1866 р. – ?)

Найбільше О.Г. Авчинников відомий як видавець часопису «Приднепровье». Це видання, серед іншого, цікаве тим, що містило рідкісний випадок «історичної реклами»: О.Г. Авчинников пропонував свої послуги у складанні та виданні ілюстрованих історій та пам'яток військових частин, родословних книг (сімейних хронік), ювілейних нарисів закладів, був готовий розшукувати необхідний історичний матеріалу Петербурзькій публічній бібліотеці та бібліотеці Румянцевського музею, в архівах міністерств та у спеціальних книгосховищах музеїв та бібліотек. Хоча це видання не мало суто історичного чи козакознавчого спрямування вже сама обкладинка з зображенням козака-вершника, однозначно свідчила про пріоритети у просуванні певної моделі історичної пам'яті та меморіалізації. І справді, частина публікацій часопису були або прямо, або частково козакознавчими.

У 1910 р. у статті про дворянський рід Малама, засновником якого був представник козацької старшини, О.Г. Авчинников спочатку зупинився на історії дворянських родів у Росії, а в другій частині статті – історії українського дворянства, яке він виводив з українського козацтва [1, с. 106-112]. Фактично нарис був короткою соціально-політичною історією українського козацтва, яке він вважав провідниками народу проти польського пригноблення. Привертає увагу, що описуючи процес перетворення козацької старшини у привілейований стан, офіцер посилався на одну з праць М.С. Грушевського [1, с. 110]. У третій

частині статті О.Г. Авчинников висвітлив історію роду Малама, в тому числі її козацький слід.

Важливим у творчій спадщині О.Г. Авчинникова є його текст з нагоди ювілею Д.І. Яворницького [2]. По-перше, ця стаття присвячена видатному козакознавцю, а значить прямо та опосередковано охоплювала козацьку тематику. По-друге, стаття О.Г. Авчинникова додає важливі риси до характеристики його світогляду (М.Е. Кавун недостатньо чітко наголосив на цьому, характеризуючи суспільно-політичні переконання підполковника).

На початку 209-ої сторінки О.Г. Авчинников в одному абзаці висловив своє бачення значення історії Запорізької Січі, що відповідало поглядам Д.І. Яворницького та української народницької історіографії загалом: «Запоріжжя було впродовж трьох століть наче центральним пунктом української історії, втілюючи у собі ідеали політичного та соціального устрою, що склалися у поняттях українського народу. Запоріжжя завжди служило надійною опорою для усіх рухів 17-го та 18-го століть, спрямованих на захист релігійних, національних та соціально-економічних інтересів українського народу». О.Г. Авчинников дав піднесену позитивну характеристику козакознавчих студій свого видатного земляка. Як і для нього, для О.Г. Авчинникова цілком природним та прийнятним було «закохуватися» у предмет свого дослідження. Ризиків цього для дотримання об'єктивності він не бачив. Барвистою є згадка про те, що Катеринославський музей був для Д.І. Яворницького тим самим, чим для кожного престарілого запорожця запорізька тиха оселя чи закинута посеред степу пасіка, де він відпочивав після буремного військового життя. У статті кілька разів з великою прихильністю згадано про українську мову (саме так – не «малоросійську») та щире українство ювіляра. Таким чином, це дає підстави і самого підполковника зарахувати до числа українофілів, щоправда не активних, адже ми не знаємо про його діяльність у відповідних організаціях Катеринославу, а також віднести до «школи» Д.І. Яворницького у козакознавстві, про яку він згадав наприкінці своєї статті.

Донський козак Михайло Васильович Йолкін (1866 – ?), випускник Новочеркаського козацького юнкерського училища, пройшов службовий шлях від хорунжого до генерал-майора, був ветераном Першої світової війни, кавалером Георгіївського хреста, та руху Добровольчої армії проти встановлення комуністичного режиму. У 1910-х роках М.В. Йолкін служив у 7-му Донському козацькому військового отамана Денісова полку, що був дислокований у Миколаєві. М.В. Йолкін брав активну участь у громадському житті Миколаєва. Був гласним міської думи, зокрема, членом комісії про потреби міста, замоцненню вулиць, казарменої комісії. Був віце-головою Миколаївського відділення Російського товариства захисту тварин [17, с. 80-81].

Засновники Миколаївського музею – праворуч М.В. Йолкін

Головною справою, в якій поєдналися громадське та історичні інтереси козака, було заснування та розвиток посталою у 1913 р. Миколаївського Природничо-історичного (з 1920 р. – Історико-археологічного) музею на чолі з відомим у місті громадським діячем, випускником Новоросійського університету, членом Одеського товариства історії та старожитностей С.І. Гайдученко. У 1913 – 1917 роках М.В. Йолкін входив до керівного складу музею [16]. М.В. Йолкін подарував до музею книги про донське козацтво, відтиск печатки Донського козацького війська 1709 р. та інші численні артефакти [15; 10]. Його товариші, донські козаки, завідуючий Донським музеєм Х.І. Попов пожертвував до миколаївського музею два томи актів з історії Донського козацького війська, а полковник 7-го Донського козацького полку І.А. Васильєв два старовинні козацькі списи.

Зацікавлення історією рідного йому донського козацтва М.В. Йолкін втілював у книжках, що були видані у Миколаєві у 1912 – 1913 роках. Одна з цих книжок була нарисом історії Донського полка [12]. Такі нариси були традиційним явищем у військовій історіографії того часу. Однак праця миколаївця мала деякі своєрідні риси. По-перше, на відміну від більшості аналогічних видань, вона відкривалася передмовою, в якому автор досить докладно обґрунтував необхідність знання історії полка. Він не обмежився традиційними тезами про виховну та патріотичну місію історії. На його думку, що члени полку мають знати його історію у зв'язку з загальною історією Дону, історію свого безпосереднього попередника Донського козацького Грекова 18-го полку та знати життєпис А.К. Денісова, на честь якого було названо полк. Наголосив він і на необхідності звернення до архівних документів.

Окрім низки опублікованих праць автор використав послужні списки полків та накази по полку та імператорів.

У відповідності до цього погляду, М.В. Йолкін присвятив перший розділ загальному нарисові про донське козацтво. На відміну від усталеної на сьогодні точки зору про формування донських козаків у XVI ст., М.В. Йолкін заглиблював цю подію на кінець XIV ст. З іншого боку, виникнення Донського козацтва поставало як стихійний, народний, процес, на який не впливала державна влада з Москви. Про вплив запорізьких козаків та зв'язки з ними автор не згадував. Другий розділ був присвячений системі внутрішньої організації козацьких полків на Дону. У третьому розділі описувалася діяльність полку донських козаків під командуванням Т.Д. Грекова на початку XIX ст., зокрема, у кампаніях проти Наполеона 1806 та 1807 років. Справа в тому, що Донський полк, в якому служив М.В. Йолкін отримав у XIX ст. Георгіївський прапор від цього полка. На цій підставі М.В. Йолкін вважав свій полк спадкоємцем, а попереднього власника прапора, власне попередника полку. Сучасний дослідник військової історії донського козацтва О.І. Сапожников вважає, що М.В. Йолкін вдався до операції «удавнення» історії свого полку [22, с. 32]. Але, ми вважаємо, що йшлося про певне концептуальне бачення, що є досить поширеним у сучасній історіографії щодо датування початку організацій різного типу.

Четвертий розділ було присвячено участі полку у війні Російської імперії з Наполеоном 1812 року. 5-й розділ було присвячено власне історії 7-го Донського полку, зокрема, його перебуванню в Одесі. Наступна частина книги уявляла собою біографію А.К. Денісова, іменем якого було названо Донський 7-й полк у 1904 р. Наприкінці книжки були наведені слова пісень, що були поширені серед членів полку.

Брошура М.В. Йолкіна присвячена участі донських козаків у подіях Смутного часу у Росії на початку XVII ст. мала дві частини [13]. Перша є лубочним коротким описом подій Смутного часу. Друга частина, присвячена власне донському козацтву є значно цікавішою і не лише через фактаж. Загалом пропагандистсько-пафосному тону його праць суперечила теза з цієї, другої, частини статті про те, що на історію Донського козацтва, як і на все у світі можна дивитися по різному. Але ця теза була потрібна авторові як інструмент для подальшої апології Донського козацтва у Смутні часи, захисту його від звинувачень в антидержавній діяльності (автор пояснював факти співробітництва з Лжедмитром I заплутаними обставинами часу).

У фондах Миколаївської універсальної наукової бібліотеки зберігається примірник однієї з книжок М.В. Йолкіна 1912 р. На її обкладинці він написав дарчий надпис: «Дорогій Ользі Іванівні Аркас на добру пам'ять від вдячного упорядника» [11]. Зміст інскрипту вказує на те, що офіцер міг користуватися книгами з багатого зібрання М.М. Аркаса, знаменитого автора «Історії України-Русі».

Отже, прояви зацікавлення з боку військових, офіцерів, історією козацтва зафіксовані нами майже в усіх головних центрах розвитку історичної думки на території України (окрім Херсону та Єлизаветграду).

Увагу привернули різні козацькі формування, але головним чином, українське, запорізьке, та російське, донське. Основною мотивацією звернення згаданих авторів до козацької тематики були не суто наукові, але й виховні завдання, плекання військових традицій. Потужний вплив на формування відповідного сегменту історичних уявлень та на наративи мав найвидатніший тогочасний козакознавець, представник неоромантичної, народницької, течії в історіографії Д.І. Яворницький. Усі автори сприймали різні групи козацтва, згідно пануючому у російській історіографії і дотепер погляду, як однокорінні, приналежні до єдиної «родини» козаків. Водночас, праці П.М. Андріанова та О.Г. Авчинникова сприяли формуванню образу українського козацтва як унікального історичного явища, своєрідного порівняно з російським. У текстах офіцерів було висловлено цілий спектр оцінок історії українського та російського козацтва, але загалом переважала апологетизація, тобто захист козаків від офіційної історіографічної традиції. Автори доклали чимало зусиль, аби вправно пройти між Сциллою та Харибдою вірнопідданицьких почуттів до династії Романових, якими рясніють їх праці, та «неблагонадійною» козацькою вольницею, стихією, що у 1917 – 1921 роках знову заявить про себе далеко не як «стовп самодержавства», про що запевняли згадані автори. Для українського національного, зокрема, націоналістичного, дискурсу, що зароджувався у ці часи, згадані вище праці були мало прийнятними концептуально, але фактично ці праці лили «воду» на «млин» української історіографії, поширюючи позитивний образ козацтва у тих прошарках суспільства, яке б дуже навряд чи могло осягнути україномовну літературу, праці М.С. Грушевського і т.п. Сьогодні ці праці є історіографічними пам'ятками, але в умовах важкого, синусоїдного, розвитку української ментальності, історичної пам'яті, в Україні, і, зокрема, її південній частині, не виключаємо, що ці тексти знову можуть відіграти аналогічну роль, тим більше помножені та поширені у значно більш впливовому цифровому форматі.

Джерела та література:

1. Авчинников А.Г. К истории старых родов Малороссии. Род Маламы // *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии* Вып. 6. – 1910. – С. 226 - 232.
2. Авчинников А.Г. Профессор Дмитрий Иванович Эварницкий. К 30-летию литературно-ученой деятельности. – *Екатеринослав*, 1914. – 16 с.
3. Андрианов П. Славное низовое Запорожское войско // *Военный сборник*. – 1910. – № 12. – С. 1-21.
4. Андрианов П. Славное низовое Запорожское войско // *Родина: военно-народный альманах на 1911 год*. – *Одесса*, 1911. – С. 125-160.
5. Белавенец П.И. Значение флота в истории России. – *Санкт-Петербург*, 1909. – 280 с.
6. Белавенец П.И. Нужен ли нам флот и значение его в истории России. – *Санкт-Петербург*, 1910. – 280 с.

7. Белавенец П.И. Очаков: Краткий исторический очерк военных действий русских морских и сухопутных войск у стен Очаковской твердыни. – Севастополь, 1901. – 35 с.
8. Белавенец П.И. Очаков: Краткий исторический очерк военных действий русских морских и сухопутных войск у стен Очаковской твердыни по случаю спуска в высочайшем присутствии крейсера 1 ранга "Очаков" при Лазар. адмиралтействе Севастопольского порта 21 сент. 1902 г. – Севастополь: изд. при содействии Севастопольского порта, 1902. – 104 с.
9. Гоцуляк В. Історичний розвиток і сучасний стан козакознавства // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 3. – С. 91-98.
10. Демьяненко Ю.Н. Формирование коллекции Николаевского городского естественноисторического музея за счет пожертвованных николаевцев и гостей города в конце 1913 – I-й половине 1914 гг. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2015. – № 2. – С. 163-176.
11. Елкин М. В. Донские казаки в войну 1812 года: краткий исторический очерк. – Николаев, 1912. – 50 с.
12. Елкин М.В. Памятка донцев-денисовцев: Краткий исторический очерк службы царю и родине 7 Донского казачьего войскового атамана Денисова полка: 1800-1912 гг. – Николаев, 1913. – 66 с.
13. Елкин М.В. Смутное время на Руси и донские казаки: К трехсотлетию юбилею. 1613-1913. – Николаев, 1913. – 19 с.
14. Кавун М.Е. Олександр Авчинников: катеринославський краєзнавець, публіцист, редактор і видавець // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2016 р. / упоряд. І.С. Голуб. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 177-184.
15. Николаевская газета. – 1914. – 28 января.
16. Николаевская газета. – 1917. – 17 февраля.
17. Николаевский областной краеведческий музей. 100 лет со дня основания / Веденева А.К., Гаркуша Н.М., Пономарева Е.В., Гаврилов И.В., Гаврилова И.В. – Николаев, 2014. – 269 с.
18. О.Б. Как завоевана Сибирь казаками // Русский воин. – 1908. – № 17.
19. П. Р-ъ. Из истории образования казачества. Служба и быт Донских казаков // Русский воин. – 1906. – № 15/16. – С. 17-19.
20. Першин. Забайкальское казачье войско // Русский воин. – 1906. - № 23.
21. Португалов Н.М. Краткий очерк истории Русского флота // Русский воин. – 1912. – № 25. – С. 388-392.
22. Сапожников А. И. Войско Донское в Отечественной войне 1812 года. – М.; СПб., 2012. – 848 с.
23. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького /Передмова та коментарі Г.К. Швидько. – Дніпропетровськ: Січ,1994. – 678 с.
24. Черемисинов В.М. Военно-исторический очерк Днепровско-Бугского лимана: сообщ., прочит. офицерам Одес. гарнизона. – Одесса, 1902. – 57 с.
25. Черемисинов В.М. Одесса в истории русских войн: К 50-летию Крым. войны. – Одесса, 1904. – 220 с.
26. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1970. – № 4. – С. 67-75.
27. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. – Т. 1 / Передмова В.А. Смоля. – К.: Наукова думка, 1990. – 596 с.

References:

1. Avchinnikov A. G. (1910). *K istorii starykh rodov Malorossii. Rod Malamy*. Letopis Ekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii. Vyp. 6. С. 226 – 232. [in Russian].
2. Avchinnikov A. G. (1914) Professor Dmitriy Ivanovich Evarnitskiy. K 30-letiyu literaturno-uchenoy deyatelnosti. – Ekaterinoslav. – 16 s. [in Russian].
3. Andrianov P. (1910) Slavnoye nizovoye Zaporozhskoye voysko. Voyenny sbornik. № 12. S. 1-21. [in Russian].
4. Andrianov P. Slavnoye nizovoye Zaporozhskoye voysko // Rodina: voyenno-narodnyy almanakh na 1911 god. Odessa. 1911. S. 125-160. [in Russian].
5. Belavenets P.I. (1909) Znacheniyе flota v istorii Rossii. Sankt-Peterburg. 280 s.
6. Belavenets P.I. (1910) Nuzhen li nam flot i znacheniyе ego v istorii Rossii. Sankt-Peterburg. 280 s. [in Russian].
7. Belavenets P.I. (1901) Ochakov: Kratkiy istoricheskiy ocherk voyennykh deystviy russkikh morskikh i sukhoputnykh voysk u sten Ochakovskoy tverdiny. Sevastopol. 35 s. [in Russian].
8. Belavenets P.I. (1902) Ochakov: Kratkiy istoricheskiy ocherk voyennykh deystviy russkikh morskikh i sukhoputnykh voysk u sten Ochakovskoy tverdiny po sluchayu spuska v vysochayshem prisutstviі kreysera 1 ranga "Ochakov" pri Lazar. admiralteystve Sevastopolskogo porta 21 sent. 1902 g. Sevastopol: izd. pri sodeystviі Sevastopolskogo porta. 104 s. [in Russian].
9. Gotsulyak V. (2009) Istorichniy rozvitok i suchasniy stan kozakoznavstva // Gurzhiivski istorichni chitannya: Zb. nauk. pr. Vyp. 3. S. 91-98. [in Ukrainian].
10. Demianenko Yu. N. (2015) Formirovaniye kollektzii Nikolayevskogo gorodskogo estestvennoistoricheskogo muzeya za schet pozhertvovaniy nikolayevtsev i gostey goroda v kontse 1913 – I-y polovine 1914 gg. Naukoviy visnik Mikolaivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. O. Sukhomlinskogo. Seriya: Istorichni nauki. № 2. S. 163-176. [in Russian].
11. Elkin M. V. (1912) Donskiye kazaki v voynu 1812 goda: kratkiy istoricheskiy ocherk. Nikolayev. 50 s. [in Russian].
12. Elkin M.V. (1913) Pamyatka dontsev-denisovtsev: Kratkiy istoricheskiy ocherk sluzhby tsaryu i rodine 7 Donskogo kazachyego voyskovogo atamana Denisova polka: 1800-1912 gg. Nikolayev. 66 s.
13. Elkin M.V. (1913) Smutnoye vremya na Rusi i donskiye kazaki: K trekhstotletnemu yubileyu. 1613-1913. Nikolayev. 19 s. [in Russian].
14. Kavun M.E. (2015) Oleksandr Avchinnikov: katerinoslavskiy kraeznavets. publitsist. redaktor i vidavets // Moe Pridniprov'ya: Kalendar pam'yatnikh dat Dnipropetrovskoї oblasti na 2016 r. / uporyad. I.S. Golub. Dnipropetrovsk. S. 177-184 [in Ukrainian].
15. Nikolayevskaya gazeta. 1914. 28 yanvarya.
16. Nikolayevskaya gazeta. 1917. 17 fevralya.
17. Nikolayevskiy oblastnoy krayevedcheskiy muzey. 100 let so dnya osnovaniya / Vedeneyeva A.K., Garkusha N.M., Ponomareva E.V., Gavrilov I.V., Gavrilova I.V. Nikolayev. 2014. 269 s. [in Russian].
18. O.B. Kak zavoyevana Sibir kazakami. Russkiy voyn. 1908. № 17. [in Russian].
19. P. R-. Iz istorii obrazovaniya kazachestva. Sluzhba i byt Donskikh kozakov. Russkiy voyn. 1906. № 15/16. S. 17-19.
20. Pershin. Zabaykalskoye kazachye voysko. Russkiy voyn. 1906. № 23.
21. Portugalov N.M. Kratkiy ocherk istorii Russkogo flota. Russkiy voyn. 1912. № 25. S. 388-392. [in Russian].

22. Sapozhnikov A. I. (2012) *Voysko Donskoye v Otechestvennoy voyne 1812 goda*. M.; SPb.848 s. [in Russian].
23. Skalkovskiy A.O. *Istoriya Novoï Sichi. abo ostannogo Kosha Zaporozkogo / Peredmovy ta komentari* G.K. Shvidko. Dnipropetrovsk, 1994. 678 s. [in Ukrainian].
24. Cheremisinov V.M. *Voyenno-istoricheskiy ocherk Dneprovsko-Bugskogo limana: soobshch.. prohit. ofitseram Odes. garnizona*. Odessa. 1902. 57 s.
25. Cheremisinov V.M. *Odessa v istorii russkikh voyn: K 50-letiyu Krym. voyny*. Odessa. 1904. 220 s. [in Russian].
26. Shankovskiy L. *Naris ukraïnskoï voennoï istoriografii*. Ukraïnskiy istorik. 1970. № 4. S. 67-75. [in Ukrainian].
27. Yavornitskiy D. I. *Istoriya zaporozkikh kozakiv*. T. 1 / Peredmovy V.A. Smoliya. K.: Naukova dumka. 1990. 596 s. [in Ukrainian].

Александр Музычко

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

Кандидат исторических наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

sandro06@ukr.net

Вклад военных в казачество на территории Южной Украины во второй половине XIX – начале XX века

Целью этой статьи является исследование того как офицеры армии Российской империи Одесского военного округа исследовали и популяризировали историю казаков в начале XX века. Нашей задачей является установление круга этих лиц, установление соответствующих фактов их биографий, сравнить взгляды на казачество и подходы к популяризации исторических фактов, выявить факторы, которые влияли на процесс познания, соотнести их взгляды с современными подходами и актуализировать опыт истории. Сделан вывод о том, что внимание военных историков привлекли различные казаческие войска, но главным образом, украинское, запорожское, и российское, донское. Основной мотив того, что офицеры изучали историю казаков был не только научный, но и задача воспитания патриотизма у военных. Большое влияние на формирование соответствующего сегмента исторических представлений и на тексты имел выдающийся историк казаков, представитель неоромантического, народнического, течения в историографии Д.И. Яворницкий. Все авторы воспринимали различные группы казачества как ветви единой семьи казаков. Но труды П.Н. Андрианова и А.Г. Авчинникова способствовали формированию образа украинского казачества как уникального исторического явления, который отличался от российских казаков. В текстах офицеров было высказано целый спектр оценок истории украинского и российского казачества, но в целом преобладала апологетизация, то есть защита казаков от негативной историографической традиции. Авторы сделали много усилий, чтобы соединить лояльность к династии Романовых и свобододолюбивой казаческой вольнице.

Ключевые слова: Южная Украина, военные, армия, историография, казаки, казачество.

Отримано: 18.10.2019 р.